

A LEGFŐBB BÍRÓI FÓRUM HÁROM VÉGZÉSÉNEK MARGÓJÁRA

Ez az írás nem kívánja a múlt év júniusában, a sortűz-perekben született három legfelsőbb bírósági végzés minden részletében elemezni,¹ sem pedig az azok alapjául szolgáló jogszabályokat, döntéseket vagy elveket ismertetni. Így nem írok az 53/1993. (X. 13.) AB határozatról és a 36/1996. (IX. 14.) AB határozatról sem. Néhány kérdést kívánok kiragadni, amelyek, véleményem szerint, megoldatlanok, vagy eddig átgondolatlanok voltak, de szervesen hozzátartoznak a tárgyalt végzésekhez, azaz megoldásuk és átgondolásuk nélkül nem lehet jó döntést hozni.

Az 56-os események büntetőjogi értékelése által felvetett kérdések közül talán a legtöbbet tárgyalt probléma az elévülés kérdése.² E végzések azonban sok más problémára is felhívták a figyelmet. Először is, mivel mindhárom ügyben katonák a terhelték, és mindhárom ügyben, de kivált kettőben, parancsra és hadbíróóság, illetve agyonlövés fenyegetése mellett követték el a cselekményeket, felmerül az előljáró parancsa, valamint a kényszer és fenyegetés büntethetőséget kizáró okként történő értékelésének lehetősége.

Maguk a végzések csak szűkszavúan utalnak a katonai tanács ez irányú fejtegetésére. Úgy tűnik, hogy a G.-K. S. elleni ügyben a nürnbergi perekre mint precedensre hivatkozva utasítja el a katonai tanács az előljárói parancs büntethetőséget kizáró voltát, a Legfelsőbb Bíróság pedig, számomra nem teljesen érthető okból a jelenleg hatályos Btk. 123. §-ára hivatkozva állapítja meg, hogy az elkövetők „nyilvánvalóan tudták, hogy annak végrehajtásával súlyos bűncselekményt valósítanak meg.”³

A T. B. V. elleni ügyben a nürnbergi precedensre történő hivatkozás mellett azt is megállapítja a bíróság, hogy az elkövetéskor hatályos büntető jogszabályok nem ismerték az előljárói parancs büntethetőséget kizáró voltát, és ezért mint enyhébb jogszabályra, az elbíráláskori Btk. 123. §-ára hivatkozva utasítja el ennek a büntethetőségi akadálnak a fennállását. A Legfelsőbb Bíróság e tekintetben egyetértett a katonai tanács véleményével.⁴

Hasonló a helyzet a kényszerrel és fenyegetéssel kapcsolatban. G.-K. S. ügyében a kényszer és fenyegetés fennállásának kizárását még azzal is alátámasztja a katonai tanács, hogy „a kivégzésre vonatkozó felhívásnak egyik [személy] nem tett eleget, hanem a

helyszínről elfutott”, és később sem lett semmi baja.⁵ Hasonló a bíróság érvelése T. B. V. ügyében; a Legfelsőbb Bíróság pedig mindkét érvelést elfogadni látszik.

A másik problémakört az esetleges büntetőjogi felelősséget megalapozó nemzetközi jog alkalmazhatósága jelenti. Különösen kérdéses, hogy megfelel-e a nemzetközi jog a nullum crimen sine lege követelményének. Tisztázatlan az is – ám ezzel jelen tanulmányban nem foglalkozom –, hogy milyen belső jogot kell a nemzetközi jogi felelősség mellé rendelni, azaz, például, mely bűncselekmény miatt kell az eljárást megindítani, vagy a terheltet elítélni.

A kérdések harmadik csoportja az esetleges nemzetközi kötelezettségekkel kapcsolatos, amelyek mégis kötelezhetik Magyarországot a felelősségre vonásra.

GONDOLATOK A KÉNYSZERRŐL ÉS FENYEGETÉSRŐL

A Csemegi-kódex 77. §-ában szabályozta az ellenállhatatlan erő (vis absoluta) vagy fenyegetés (vis compulsiva) hatása alatt elkövetett cselekményért való felelősséget⁶ mint beszámítást kizáró okot, amelyet ma a Btk. 26. §-a kényszer és fenyegetésként ismer.⁷

A kódex Csemegi Károly által írt indoklása szerint a magyar jog régebbi gyakorlata alapján az erőszak kényszere alatt végrehajtott tett nem számítatott be a tettesnek.⁸ Hasonlóképpen Vuchetich és Szlemenics nyomán azt állítja, hogy a fenyegetés sem szüntette meg a beszámítási képességet, csupán a büntetés enyhítésének lehetett oka.⁹ Az 1843. évi törvényjavaslat szakított ezzel a gyakorlattal, és a beszámítástól, valamint a büntetéstől mentesítette a kényszer és fenyegetés alatt cselekvőket. A Csemegi-kódex kommentárja szerint az erőszak akkor zárja ki a beszámítási képességet, ha az ellenállhatatlan, azaz „a ki erre hivatkozik, az adott körülmények között nem győzhetette le. (...) Csak a lehetetlenség másképp cselekedni, mint a tettes cselekedett, lehet a beszámítás kizárásának elégséges és helyes indoka.”¹⁰

A pszichikai erő is (vis compulsiva) szolgálhatott beszámítást kizáró ok gyanánt. „A ki ily helyzetben

megszegi a törvényt, az nem cselekszik ugyan akarat ellen, s szabadsága nincs megszüntetve, de választása van igen szűk korlátok közé szorítva.”¹¹ Az indoklás különbséget tesz erkölcsi szempontú és jogi szempontú megítélés között, és arra a következtetésre jut, hogy bár erkölcsi szempontból elítélendő, hogyha valaki a haláltól félve képes megfosztani más az életétől, a nagy, valódi, közeli és közvetlen fenyegetés arányos tett büntethetőséget kizáró okául szolgálhat.

Angyal és Isaák a jegyzetekkel ellátott büntető törvénykönyvben a kényszer alatt tárgyalják azt az esetet, amikor a „vörös századparancsnoknak a vádlotthoz intézett parancsa nem hozta őt beszámíthatóságot kizáró kényszerhelyzetbe, mert (...) a lelövésre kapott parancs teljesítése elől komoly kockázat nélkül kitérhetett volna. De az ellenállhatatlan kényszerre azért sem hivatkozhat a vádlott, mert az első lövés által halálosan talált (...) sértettre másodszer is rálőtt, és ezt a második, ugyancsak halálos lövést a saját elhatározásából tette.”¹² Továbbá a „proletárdiktatúra által kifejtett terrorra mint a büntethetőséget kizáró erőszakra nem hivatkozhatott az, aki a tanácsköztársaság céljainak szolgálatában különös buzgóságot fejtett ki.”¹³ A fenyegetésnek a saját vagy a hozzátartozó életére vagy testi épségére kellett irányulnia, közvetlennek és a veszélynek, amelyet a fenyegetés magában hordott, másképp el nem háríthatónak kellett lennie.¹⁴ Úgy tűnik tehát, hogy a Csemegi-kódex és a Kúria judikatúrája szerint nem hivatkozhat kényszerre az, aki élete kockáztatása nélkül megtagadhatta a mások megölésére irányuló parancsot, valamint az sem, aki az ilyen parancsot úgymond „túteljesítette”, vagy önként hozta magát olyan helyzetbe, ahol számíthatott arra, hogy ilyen parancsot fog kapni. Nyomás érvek szólnak emellett, hogy a hivatásos állományban lévő katonákat, valamint a rendőröket és egyéb karhatalmi szervek tagjait ilyeneknek kell tekinteni.

A tárgyalt cselekmények elkövetésekor hatályban lévő 1950. évi. II. tv. (Bt.) 10. § (2) bekezdése alapján „Nem büntethető az sem, aki a büntettet kényszer vagy fenyegetés hatása alatt követte el, ha helyzete őt képtelenné tette az akaratának megfelelő magatartásra.” A Bt. rendelkezései, valamint az általános büntetőjogi judikatúra vonatkoztak a katonákra is, hiszen a katonai büntető törvénykönyv nem határozta meg e büntethetőséget kizáró okokat.¹⁵ Kádár Miklós szerint a Bt. kényszer fogalma alatt lényegileg a fizikai kényszert kellett érteni, amely akkor valósult meg, ha az ellenállhatatlan és leküzdhetetlen volt. A Bt. nem határozta meg, hogy a fenyegetésnek mire kell irányulnia, de Kádár azon a véleményen van, hogy olyan nagy mértékűnek kellett len-

nie, hogy az átlagos akaraterejű egyént inkább késztesse a bűncselekmény elkövetésére, mint a kilátásba helyezett rossz elviselésére. A fenyegetésnek tehát, Kádár álláspontja szerint, arányban kellett állnia a hatása alatt elkövetett cselekménnyel. Megállapítja továbbá, hogy a kilátásba helyezett veszélynek közvetlennek és más módon el nem háríthatónak kellett lennie. Az elkövetőt képtelenné kellett tennie arra, hogy akaratának megfelelő magatartást tanúsítson.¹⁶

Az elkövetéskor hatályban lévő büntetőjog ismerete az előjáró parancsát is mint társadalomra veszélyességet és egyben jogellenességet kizáró okot.¹⁷ Ez a különösen háború idején felmerülő kizáró ok azt taglalta, hogy a katona felelős-e az előjárója parancsára tárgyi oldalon bűncselekményt megvalósító tettért. Ezekben az esetekben az előjáró parancsa ellentétbe került a büntetőjog tételeivel. Kádár szerint a szocialista büntetőjog alapján a parancs végrehajtója felelős volt, ha tudta, hogy a parancs nyilvánvalóan jogellenes és káros eredmény létrehozására irányult, de felelősséggel tartozott akkor is, ha tudnia kellett volna, hogy a parancs végrehajtása által bűncselekményt valósít meg. Igaz, a Bt. e kérdésben nem foglalt állást, és a hatályos különös rész a feltétlen engedelmesség alapján az előjárói parancsot mintha büntethetőséget kizáró okként kezelte volna.¹⁸

Úgy tűnik tehát, hogy nem szükségtelen a kényszer és fenyegetés megvalósulásának, illetve az előjárói parancs büntethetőséget befolyásoló körülményének részletesebb vizsgálata a konkrét büntetőeljárások során. Ezt azért is meg kellene tenni, mert a nemzetközi jogban is felmerült annak a lehetősége, hogy a kényszer és fenyegetés büntethetőséget kizáró ok legyen háborús és emberiség elleni bűncselekmények elkövetése során megvalósított szándékos emberölés esetén.¹⁹ Többek között ez volt az egyik fontos jogi kérdés a volt jugoszláviai ad hoc büntető bíróság előtt folyó Erdemovic-ügyben.²⁰ Az elsőfokú bíróság 1996. november 29-én ítélte Erdemovicot tíz év szabadságvesztésre, mely ítéletet a fellebbviteli tanács 1997. október 7-én hatályon kívül helyezte, és az ügy újratárgyalását rendelte el. A terhelte végül, 1998-ban öt év szabadságvesztésre ítélték.²¹ Az öt fellebbviteli bíró közül négyen arra a következtetésre jutottak, hogy nincsen a nemzetközi jogban olyan büntethetőségi akadály, amely háborús vagy emberiség elleni bűncselekmények során elkövetett emberölés miatt kényszer és fenyegetés alapján a büntethetőséget kizárná.²² Egyedül Cassese bíró érvelt emellett, hogy még emberölés esetén is kizárja a büntethetőséget a kényszer és fenyegetés.²³

Kreß szerint a nemzetközi jogi források irányadósága a jogtalálás (*Rechtsfindung*) kiindulási pontja a nemzetközi büntetőjog általános részében.²⁴ A Nemzet-

közi Büntető Bíróság statútuma (NBBS) 21. cikkében, mely a bíróság által alkalmazandó jogot határozza meg, forrásként sorolja fel a releváns nemzetközi egyezményeket, a nemzetközi jog elveit és szabályait, ideértve a fegyveres összeütközések nemzetközi jogának elfogadott elveit.²⁵ Kreß megállapításával, miszerint a Hágai Nemzetközi Bíróság statútumának 38. cikk 1. bekezdése is megfelelően tükrözi a nemzetközi büntetőjog jelenlegi állását a jogforrások tekintetében, egyet kell értenünk.²⁶ A kényszer és fenyegetés kérdésével, valamint az előjáró parancsával kapcsolatban nem tartalmaz szabályozást a volt-jugoszláviai Nemzetközi Törvényszék statútuma, így a törvényszéknek ebben a tekintetben a nemzetközi szokásjogra és az általános jogelvekre kellett hagyatkoznia.

Cassese, aki, amint azt említettem, különvéleményében megállapította e büntethetőséget kizáró ok létezését, egyetértett a többséggel abban, hogy nincs speciális szabálya a nemzetközi szokásjognak, mely e jogintézményre vonatkozna. Ugyanakkor kifejtette, hogy létezik egy általános nemzetközi szokásjogi norma, mely a következő elemekre épül: A kérdéses cselekményt a) az élet vagy testi épség elleni közvetlen és súlyos fenyegetés hatása alatt követték el; b) nem volt megfelelő lehetőség e hátrányok elkerülésére; c) a fenyegetés hatása alatt elkövetett cselekmény nem volt aránytalan a fenyegetéshez képest; d) a kényszert és fenyegetést eredményező helyzet nem a kényszer és fenyegetés alatt álló személy hozta létre önkéntesen.²⁷

Cassese a „vonatkozó esetjoggal” támasztja alá ezt az állítását, mely bizonyos nürnbergi és post-nürnbergi ítéleteket jelent. Mára a Nemzetközi Büntetőbíróság statútuma bevezette e büntethetőségi akadályt,²⁸ a kérdés azonban az, hogy alkalmazható-e ez a jogintézmény mint jelenleg érvényes, enyhébb nemzetközi jog. Maga Cassese is elismeri, hogy csupán két nemzeti katonai kézikönyvből lehet a nemzetközi jog e büntethetőséget kizáró okairól valamit megtudni.²⁹ Igazán a közvetlenül a II. Világháború után hozott bírósági döntések azok, melyeket elsősorban figyelembe kell venni. E döntések formálisan három csoportba oszthatók:³⁰ egyrészt külön csoportot alkotnak a Nürnbergi Nemzetközi Katonai Törvényszék (NKT) döntései a fő háborús bűnösök esetében, míg a másik csoportot az ellenőrző tanácsi 10. törvény alapján meghozott ítéletek alkotják, végül a harmadik kategóriába a nemzeti bíróságok hasonló tárgyú ítéletei tartoznak. Maga a NKT csak esetenként foglalkozott az előjáró parancsával mint büntethetőséget kizáró okkal, és alapvetően amellet foglalt állást, miszerint „az igazi teszt, mely a legtöbb nemzeti büntetőjogban, igaz különböző mértékben, megjelenik, az nem a parancs léteére összpontosít, hanem arra, hogy erkölcsi választás-

ra valóban volt-e lehetőség.”³¹ Kérdés lehet tehát az, hogy az előjáró parancsa vagy éppen a kényszer és fenyegetés mint büntethetőséget kizáró okok a NKT idézett megállapításából levezethetők-e? Persze ennek előfeltétele, hogy e kijelentést nemzetközi szokásjogként elfogadjuk. Kreß-szel összhangban egyedüli megoldásnak tartom a „a legtöbb nemzeti büntetőjogban” kifejezés olyan értelmezését, mely azt a nemzetközi szokásjogra való utalásként fogja fel.³² Az ENSZ Közgyűlés által egyhangúan 1946. december 11-én elfogadott határozat jóváhagyólag elfogadta a NKT chartája által „elismert nemzetközi jogelveket” (principles of international law), valamint az NKT ítéleteit (judgements of the Tribunal)³³ és ezzel azok nemzetközi jogi státusát is megszilárdította. Azaz az előjáró parancsa és ezzel összefüggésben a kényszer és fenyegetés mint büntethetőséget kizáró ok nemzetközi jogi megjelenése az ENSZ rezolúció általi recepción keresztül normatív erőt nyert.³⁴

A GENFI EGYZEMÉNYEK KÖZÖS 3. CIKKÉNEK ALKALMAZHATÓSÁGA

A felülvizsgálati indítvány alapján hozott legfelsőbb bírósági végzések és a korábbi büntetőeljárást megszüntető végzések központi kérdése az volt, hogy az adott ügyekre alkalmazható-e az 1949. augusztus 12-én aláírt genfi egyezmények³⁵ közös 3. cikke, amely a nem nemzetközi jellegű fegyveres összeütközések humanitárius jogi szabályait határozza meg. A felülvizsgálati indítványokat megelőzően eljáró bíróságok úgy érveltek, hogy mivel a genfi egyezmények nem határozzák meg a nem nemzetközi fegyveres összeütközés fogalmát, azt az 1977. június 8-án elfogadott, a genfi egyezmények II. kiegészítő jegyzőkönyve szerint kell definiálni. A II. kiegészítő jegyzőkönyv tekintetében a bíróságok azt vizsgálták, hogy „1956. október 23-a és 1956. november 4-e között a Magyarországon működő fegyveres csoportok, amelyek a kormány fegyveres erőivel álltak harcban, felelős parancsnokság alatt álltak-e, ellenőrzést gyakoroltak-e az ország egy része felett, amely lehetővé tette számukra, hogy folyamatos, összehangolt harci tevékenységet hajthassanak végre.” Megállapították, hogy a vizsgált időszakban nem volt Magyarországon a „nemzetközi jog által meghatározott úgynevezett nem nemzetközi fegyveres összeütközés, a tényállásban rögzített történelmi háttér nem alapozza meg a nemzetközi jogban írt bűncselekmény megállapíthatóságát.”

Ezzel ellentétben a felülvizsgálati eljárás során a Legfelsőbb Bíróság úgy vélekedett, hogy a kérdéses II. kiegészítő jegyzőkönyvet nem lehet úgy értelmezni, hogy az visszaható hatállyal szűkítette volna le a közös

3. cikk tárgyi hatályát. A Legfelsőbb Bíróság érvelése szerint a 3. cikk olyan polgárháborús esetekre vonatkozik „amikor egy adott állam lakossága és az állam fegyveres ereje áll egymással szemben.” Ellenkező esetben, ha a kiegészítő jegyzőkönyv által megkívánt szervezetségi fokot követelnék meg a 3. cikk alkalmazásához, az akkor sem lenne alkalmazható” – mondja a bíróság – „ha az állam fegyveres ereje a lakosság egy adott csoportját, vagy akár az egész lakosságot kiirtaná.”

A Legfelsőbb Bíróság közismert tényként kezeli, hogy 1956. október 23. napjával a diktatúra fegyveres erejét bevetette a lakossággal szemben, és ennek alapján megállapította, hogy nem nemzetközi jellegű fegyveres összeütközés zajlott mindaddig, amíg a Szovjetunió hadserege az országot meg nem szállta.

Kérdés tehát, hogy kinek van igaza: valóban van-e ilyen tárgyi hatálya a 3. cikknek, és azt nem szűkítette-e le a II. kiegészítő jegyzőkönyv?

Gasser szerint „nem nemzetközi fegyveres összeütközések azok a fegyveres konfrontációk, amelyek egy állam területén történnek a kormány és a fegyveres felkelők csoportjai között. E csoportok tagjai – függetlenül attól, hogy felkelőknek, lázadóknak, forradalmároknak, szeparatistáknak, szabadságharcosoknak, terroristáknak nevezik vagy más hasonló névvel illetik őket – azért harcolnak, hogy a hatalmat átvegyék, vagy hogy az államon belül nagyobb autonómia-ra tegyenek szert, vagy azért, hogy elszakadjanak és önálló államot alakítsanak.”³⁶

A ‘miniatűr egyezménynek’ is nevezett 3. cikk³⁷ minimum követelményeket fogalmaz meg, amelyeket a belső fegyveres konfliktus résztvevőinek be kell tartaniuk,³⁸ és amelyeket a nemzetközi jog a humanitás alapvető elveinek kifejezőjeként kezel, állapította meg a Nemzetközi Bíróság a Nicaragua kontra Amerikai Egyesült Államok-ügyben.³⁹ A 3. cikk tehát a nemzetközi jog alapvető elveit is kifejezi, része a nemzetközi ius cogens-nek⁴⁰ és a nemzetközi szokásjognak.⁴¹

Gasser kifejezetten egyetért azzal a vélekedéssel, hogy a II. kiegészítő jegyzőkönyv többletfeltételei a nem nemzetközi fegyveres összeütközést illetően nem redukálják a 3. cikk eredeti hatályát, hanem két különböző nem nemzetközi fegyveres összeütközést hoznak létre: 1) azok a konfliktusok, amelyekre csak a 3. cikk terjed ki; 2) azok a konfliktusok, amelyek megfelelnek a II. kiegészítő jegyzőkönyv követelményeinek is.⁴² Ezt a megközelítést támasztják alá Schindler írásai,⁴³ bár ennek némileg ellentmondani látszik Pictet nézete, aki szerint a felkelők fegyveres akcióinak bizonyos szervezetséget el kell érniük ahhoz, hogy elvárható legyen a nemzetközi humanitárius jog betartása: csak ekkor válhatnak a 3. cikk alanyaivá.⁴⁴ Végül Gasser is azon a véleményen van, hogy amennyiben a belső fegyveres konfliktus nem

ér el egy kívánt intenzitást, akkor ‘csupán’ zavargásról van szó, és ezekre a helyzetekre nem vonatkozik a humanitárius jog, bár az alapvető emberi jogi követelmények éppúgy alkalmazandók.⁴⁵

Veuthey, hivatkozva a Vörös kereszt Nemzetközi Bizottsága által 1962-ben összehívott szakértőkre, azon a véleményen van, hogy „nem lehet a 3. cikk értelmében vett fegyveres összeütközés létét tagadni, amennyiben a jogos kormány ellen irányított ellenséges tevékenység a kollektivitás jellegével és a szervezetségi minimumával rendelkezik.”⁴⁶ Veuthey szerint e cikk széles értelmezését alátámasztják annak ilyen értelmű alkalmazásai az 1954-es guatemalai, és az 1956-os algériai és magyarországi (sic!) eseményekkel kapcsolatban.⁴⁷ Ez utóbbi kijelentés miatt némi kételkedéssel kell fogadnunk e megállapításokat. Összességében ugyanakkor – figyelemmel a Tadic-döntésben kifejtettekre is⁴⁸ – megállapítható, hogy a genfi egyezmények közös 3. cikke alkalmazható a végzések tárgyául szolgáló eseményekre. Ugyanakkor ez nem jelenti azt, hogy e cselekmények pönalizálása is lehetséges lenne.

Greenwood veti fel a Prosecutor contra Dusko Tadic⁴⁹-ügy kapcsán, hogy nem feltétlenül függ össze a 3. cikk megsértése és a nemzetközi jog szerinti büntetőjogi felelősség.⁵⁰ Vannak, akik mellett érvelnek, hogy a ‘súlyos jogsértéseken’ kívül eső egyezmény-sértő magatartás, bár felveti az állam felelősségét, az egyént nem érinti.⁵¹ Greenwooddal egyetértve elvethető ez a nézet, amely összetéveszti a joghatóság és a személyes büntetőfelelősség kérdését.⁵² Mások úgy érvelnek, hogy a közös 3. cikk megsértése sosem alapított nemzetközi büntetőjogi felelősséget, bár a nemzeti jogok gyakran büntetik e cselekményeket. Sőt maga a Vörös kereszt nemzetközi bizottsága is úgy vélekedett a Nemzetközi Büntetőbíróság felállításának tervét véleményezve, hogy a háborús bűncselekményeket csak nemzetközi fegyveres konfliktusban lehet elkövetni.⁵³ Az ENSZ főtitkára is mint újítást aposztrofálta a Ruandai Nemzetközi Törvényszék statútumának azt a kitételét, amely kriminalizálta a 3. cikk szerinti magatartásokat.⁵⁴ Ugyanakkor a Ruandai Nemzetközi Törvényszék statútumának elfogadásakor és annak alkalmazásakor már széles körben elfogadottá vált, hogy azok megfelelnek a nemzetközi nullum crimen sine lege-elvnek.⁵⁵

Anélkül, hogy azokat részletesen kifejtsem, két további problémára szeretném felhívni a figyelmet: 1) számomra megoldatlannak tűnik, hogy a 3. cikk alkalmazása esetén milyen hazai jog, pontosabban bűncselekmény alapján vonható felelősségre az elkövető, és milyen büntetéskiszabási elveknek kell érvényesülniük;⁵⁶ 2) kérdéses továbbá, hogy az 1956-ban elkövetett cselekmények esetén a nemzetközi jog szerin-

ti nullum crimen valóban teljesül-e. Azaz, elég-e az, hogy a New York-i egyezmény 1968-ban kimondta a háborús és emberiség elleni bűncselekmények el nem évülését.⁵⁷

ABSZOLÚT JOGOK ÉS A VISSZAHATÓ HATÁLY

*Az abszolút jogokról általában és a
Magyarországra háruló kötelezettség*

Nagyon nehéz abszolút jogok után kutatni, és azokat meghatározni. Ez a művelet ugyanis azon az előfeltevésen alapul, hogy vannak abszolút jogok. Ezt az előfeltevést – hiszen ezért előfeltevés – nem fogom itt bizonyítani, ugyanakkor körüljáróm majd azt, hogy ha léteznek ilyen jogok, akkor velük kapcsolatban az alkotmányosság vizsgálatának mérlegeléses módszere nem alkalmazható.⁵⁸ Az érvelés két vonala vezethet pontosabb megállapításokhoz.

Számos nemzetközi dokumentum és alkotmány,⁵⁹ így a Magyar Köztársaság Alkotmánya is meghatároz olyan jogokat, amelyeket az államnak a legnagyobb veszély esetén is tiszteletben kell tartania.⁶⁰ Az Emberi jogok európai egyezménye⁶¹ például „háború vagy a nemzet létét fenyegető más rendkívüli állapot esetén” (15. cikk 1.) sem engedélyezi az élethez való jogot biztosító „2. cikk rendelkezéseitől [való eltérést], kivéve a jogszerű háborús cselekmények következtében okozott haláleseteket.” (15. cikk 2.)

Az abszolút jogok egyike, amint azt már jeleztem, az élethez való jog. Minden jogrendszer, a legtöbb alkotmány és nemzetközi instrumentum alapvető jelentőségűnek tekinti az élethez való jogot.⁶² Mindezekelött azonban ahhoz, hogy megértsük az egyezmény abszolút jogokkal, illetve az élethez való joggal kapcsolatos megközelítését, két fogalom tisztázása elengedhetetlen: a pozitív kötelezettség doktrínája, illetve a harmadik személy magatartásáért való felelősség, a Drittwirkung kérdése.

Az egyezmény 1. cikke szerint a „Magas Szerződő Felek biztosítják a joghatóságuk alatt álló minden személy számára a jelen Egyezmény I. fejezetében meghatározott jogokat és szabadságokat.” Ezt a feladatot úgy értelmezték a strasbourg-i intézmények, hogy az mind pozitív, mind pedig negatív kötelezettséget ró a szerződő felekre.⁶³ A pozitív kötelezettség az, amely alapján az államnak tevőlegesen kell védelemben részesítenie az adott emberi jogot.⁶⁴ A pozitív kötelezettséget feltételező jogok nem korlátozódnak az élethez való jogra, hiszen éppen e kérdéssel kapcsolatos egyik legfontosabb döntés, az X. és Y. kontra Hollandia-ügy⁶⁵ is más jogokra vonatkozott.

Ebben az ügyben egy tizenhat éves, kóros elmeállapotú nővel közöskölt erőszakosan egy magánelmeorvos-intézetben dolgozó, beszámítási képességgel rendelkező felnőtt férfi. Az akkor hatályos holland jog szerint nem lehetett a magánindítvány hiánya miatt büntetőeljárást indítani, mert cselekvőképtelen ilyen indítványt nem tehetett, és mást e jog ez esetben nem illetett meg. Az Európai Emberi Jogi Bíróság nem fogadta el a holland kormányt az a védekezés, hogy polgári jogi úton lehet kártérítésért perelni az elkövetőt, és megállapította, hogy az egyezmény 8. cikke által védett magánszférához való jog pozitív kötelezettséget is ró az államra. Ennek megfelelően az államnak olyan intézkedéseket kell tennie, amelyekkel garantálja az egyén magánszférához való jogának tiszteletben tartását még a magánszemélyek közötti legbelsőbb szférában is. Ez az egyezmény szerinti kötelezettség, amely alapján az államnak magánszemélyekkel szemben is meg kell védenie az egyént bizonyos esetekben, a Drittwirkung.⁶⁶ A Drittwirkung arra kötelezte ebben az ügyben az államot, hogy mivel „alapvető értékek és a magánélet lényegi részei forognak kockán, [...] hatásos elrettentés elengedhetetlen ezen a területen és csakis büntetőjogi eszközökkel érhető el.”⁶⁷ Azaz a bíróság kimondta, hogy az állam köteles a nő büntetőjogi eszközökkel az erőszakos közöskölés ellen megvédeni.

1995-ben a bíróság az S.W. kontra Egyesült Királyság és a C.R. kontra Egyesült Királyság-ítéletekben⁶⁸ ezt a döntését megerősítette. E határozatokat másutt részletesen tárgyalom,⁶⁹ itt elég annyit megemlítenem, hogy az R. kontra R.⁷⁰ ítéletben a Lordok Háza visszaható hatállyal eltörölte az angol jogban addig fennálló ‘házassági kifogást’ (marital immunity), amely a férjnek büntetlenséget biztosított a feleség sérelmére elkövetett erőszakos közöskölésért. Az egyezmény – többek között a visszaható hatályú büntetőjogi felelősségre vonást tiltó – 7. cikke alapján megtámadott angol bírósági ítéleteket az Európai Emberi Jogi Bíróság fenntartotta. Egyrészt megállapította, hogy a „7. cikket (...) nem lehet úgy értelmezni, hogy az kizárná a büntetőjogi felelősség szabályainak esetről esetre történő fokozatos tisztázását bírói jogértelmezésen keresztül, feltéve, hogy az ennek eredményeként bekövetkező fejlődés konzisztens a bűncselekmény lényegével, és az ésszerűen előre látható.”⁷¹ Ugyanakkor tévedés lenne azt hinni, hogy a bíróság valóban úgy gondolta, hogy itt csak bírói jogértelmezésről volt szó. A valós indokot Liddy aszszony, az Európai Emberi Jogi Bizottság írt tagjának párhuzamos véleménye tartalmazta, amely szerint a férj erőszakos cselekményét, amellyel szexuális kapcsolatot létesít feleségével „korábban nem tekintették jogellenesnek, amint azt a Law Commission’s

Report [a parlament jogalkotásáért felelős bizottságának jelentése] is bizonyítja. A kérelmező elítélése végül is a Lordok Házának ítélete alapján történt, amely eltörölte ezt a büntethetőséget kizáró okot.”⁷² „Ez nem a bűncselekmény létező elemeinek tisztázása volt, hanem a jog alapvető megváltoztatása.”⁷³

Az Emberi Jogi Bíróság által kiemelt három indok közül a harmadik világít rá a bíróság igazi motívumaira: „a lényegi dehumanizáló jellemzője az erőszakos közöskülésnek annyira nyilvánvaló, hogy [a kérelmezők elítélése az adott körülmények között] nem mondható, hogy ellentétben áll az egyezmény 7. cikkének céljával és szándékával, azaz annak biztosításával, hogy senki ne legyen alanya önkényes büntetőeljárásnak, elítélésnek vagy büntetésnek. Mi több, annak az elfogadhatatlan gondolatnak az elhagyása, hogy a férj immunitással rendelkezik feleségével való erőszakos közöskülés esetén, összhangban van nemcsak a házasság civilizált fogalmával, hanem mindekenélőtt az egyezmény alapvető céljaival, amelyek lényege az emberi méltóság és emberi szabadság tiszteletben tartása.”⁷⁴

Ezekben az esetekben tehát a retroaktivitás tilalmának háttérbe kellett húzódnia az államnak azzal az alapvető kötelezettségével szemben, hogy bizonyos abszolút jogokat büntetőjogi eszközökkel védelemben kell részesítenie. Ez az állam alkotmányos kriminalizációs kötelezettsége, azaz, hogy bizonyos abszolútnak tekintett jogokat büntetőjogi eszközökkel is köteles védeni – akár a büntetőjog retroaktív alkalmazása árán is –, új jelenség az anyagi büntetőjog területén, aminek lehetősége és szükségessége a kilencvenes évek elejétől foglalkoztatta a tudományt. Lewisch az anyagi büntetőjog alkotmányosságáról írt kitérő monográfiájában szándékosan kikéri ezt a témát,⁷⁵ de ugyanakkor megjegyzi, hogy ezen alkotmányos kriminalizációs kötelezettségek (verfassungsrechtliche Strafrechtspflichten) két formában jelennek meg. Ezek közül számunkra az első, a valós alkotmányos pönalizációs kötelezettség az érdekes, mely az abszolút jogok esetén a sértő magatartás büntetni rendelését és a büntetőjogi felelősségre vonást írja elő az államnak.⁷⁶

Nemcsak az erőszakos közösküléstől való védelem tekintetében állapítottak meg kriminalizációs kötelezettséget a strasbourgi szervek, hanem az élethez való joggal kapcsolatban is már relatíve korán kimondta e pozitív kötelezettséget a bizottsági esetjog.⁷⁷ A McCann és mások kontra Egyesült Királyság-ítéletben⁷⁸ a bíróság a bizottság újabb ilyen tartalmú megállapítása ellenére⁷⁹ nem tette magáévá ezt a nézetet, bár kimondta az egyezmény 2. cikkének megsértését. Ugyanakkor, ha együttolvassuk a X. és Y. kontra Hollandia, az S.W. és C. R. kontra Egyesült Királyság-ügyeket, valamint a McCann és mások kontra Egye-

sült Királyság-ítéleteket, világos, hogy amennyiben a szexuális szabadságot abszolút jogként kezeli az egyezmény, akkor az élet elleni bűncselekmények esetén is fennáll a kriminalizációs kötelezettség, és adott esetben a 7. cikknek háttérbe kell szorulnia.

Ezt a megközelítést megerősítette az Emberi Jogi Bíróság az Osman kontra Egyesült Királyság-ítéletben⁸⁰, amelyben kifejtette, hogy a 2. cikk nem csupán azt jelenti, hogy az államnak „tartózkodnia kell az élet szándékos és jogtalan elvételeitől, hanem azt is, hogy megfelelő lépéseket kell tennie annak érdekében, hogy a joghatósága alatt lévőket életét megvédje, beleértve operatív, preventív intézkedéseket, amelyek célja azon személyek életének védelme, akiket egy másik személy bűncselekményt megvalósító magatartása veszélyeztet.”

Megállapítható tehát, hogy az Európai emberi jogi egyezmény 2. cikke – tekintettel az S.W. és C. R. kontra Egyesült Királyság, valamint a McCann és mások kontra Egyesült Királyság és az Osman kontra Egyesült Királyság-ítéletekre – Magyarországot is kötelezi az emberölést szándékosan megvalósító cselekmények üldözésére, függetlenül attól, hogy adott cselekményekkel kapcsolatban az elévülés bekövetkezett-e vagy sem.

A NÉMET PÉLDA

A Német Demokratikus Köztársaság fennállása alatt bűncselekmény volt a köztársaság határait jogosulatlanul átlépni. A határsértőket számos esetben célzott lövésekkel ölték meg a határőrök. E cselekmények jogi alapjául egyrészt a határőrök szolgálati szabályzata, valamint a belügyminiszter parancsa szolgált, 1982-től pedig a határtörvény.⁸¹ A két Németország újraegyesülése után számos büntetőeljárás indult a halálos lövésekkel leadó határőrök, illetve parancsnokaik ellen.⁸² Az egyik ilyen híres esetben a Spree folyón átúszni próbáló 17 éves fiút lőtte agyon két határőr 1962-ben.⁸³ Az ügyben a Landgericht elítélte a terhelteket azon az alapon, hogy a bűncselekmény elkövetése időpontjában a szolgálati szabályzat és a belügyminiszteri parancs nem jelentettek elégséges jogszabályi felhatalmazást, és így nem szolgálhattak büntethetőséget kizáró okként.⁸⁴ A bíróság ezt azzal indokolta, hogy az akkor hatályban lévő kelet-német alkotmány garantálta a tartózkodási hely megválasztásának jogát, amelyet csak törvény korlátozhatott.⁸⁵ Hasonlóképpen a büntetőjog sem tartalmazott idevonatkozó büntethetőségi akadályt. A szabályzat és a parancs továbbá súlyosan sértette az igazság és a humanitás alapvető fogalmait, és mivel az elévülési idő nyugodott a kelet-német állam fennállása alatt, a büntetőjogi felelősségre vonásnak nem volt akadálya.⁸⁶

A Szövetségi Legfelsőbb Bíróság több hasonló ügy felülvizsgálata során kimondta, hogy a határsértők lelovását előíró, illetve az azt lehetővé tevő szabályzat, parancs és az 1982-es határtörvény a radbruchi formula alkalmazása folytán érvénytelen.⁸⁷ Radbruch, bár sosem volt klasszikus pozitívista, mégis a fasizmus traumáit követően megváltoztatta nézeteit a jogbiztonság és az anyagi igazságosság vonatkozásában. Formulája szerint „az igazságosság és a jogbiztonság közötti konfliktust úgy lehet kiküszöbölni, hogy a pozitív, írott szabályban rögzített és a hatalom által gyakorolt jog akkor is elsőbbséget élvezhet, ha tartalmilag igazságtalan és célszerűtlen, kivéve, ha a tételes törvénynek az igazságossággal való ellentéte elviselhetetlen mértékűvé válik. Lehetetlen pontosabb vonalat húzni a törvényi jogtalanság és a helytelen tartalom ellenére még érvényes törvény közé. Egy másik éles határvonalat viszont megvonhatunk. Ahol az igazságosságra már nem törekszenek, ahol az egyenlőséget, ami az igazságosság magja, a pozitív jogalkotásban tudatosan megtagadják, ott a törvény nemcsak »helytelen jog«, hanem egyáltalán hiányzik belőle a jogi jelleg.”⁸⁸ Ennek a formulának az elveit felhasználva a Szövetségi Legfelsőbb Bíróság kimondta, hogy azok a jogszabályok, amelyek előnyben részesítik az NDK területének elhagyására vonatkozó tilalmat, az élethez való joggal szemben „érvénytelenek, mert nyilvánvalóan elviselhetetlenül sértik az igazságosság alapvető parancsait és a nemzetközileg védett emberi jogokat (...), e sérelem olyan súlyos ebben az esetben, hogy sérti a minden nemzet által közösen elismert, emberi méltóságra és értékekre alapozott igazságosságba vetett hitet; a pozitív jognak az igazságossággal szemben háttérbe kell szorulnia az ilyen esetekben.”⁸⁹

A Német Szövetségi Alkotmánybíróság alkotmányosnak ítélte a kérdéses legfelsőbb bírósági határozatokat és döntésében kimondta, hogy az alaptörvény 103. II. cikke szerinti retroaktivitás szigorú tilalmát az a különleges bizalom legitimálja, amelyet a büntető jogszabályok magukban hordanak, ha azokat az alapvető jogok által megkötött demokratikus törvényhozó alkotta. Ez a bizalom hiányzik, ha azok, akik az állami hatalmat képviselik, kizárják a büntetőjogi felelősséget a legsúlyosabb büntetőjogi igazságtalanság eseteiben. Ekkor a visszaható hatály tilalmának háttérbe kell szorulnia.⁹⁰

ZÁRSZÓ HELYETT

Mi tehát a megoldás? Az nyilvánvaló, hogy e kérdésre nincs egyértelmű válasz. Úgy tűnik, hogy a genfi egyezmények közös 3. cikkének alkalmazása a kérdéses esetekben nem ellenkezik a nemzetközi joggal,

sőt ellenkezőleg: a nemzetközi büntetőjog fejlődése kötelezettséget ír elő az államok számára, hogy a nemzetközi anyagi büntetőjogot és humanitárius jogot a nemzeti büntetőjog eszközeivel érvényesítsék. Amennyiben ezt egy állam nem teszi meg, akkor maga a nemzetek közössége rendelkezik a szükséges *ius puniendi*-vel ahhoz, hogy eljárjon. Az a tény, hogy a belső jog elvei vagy szabályai adott esetben csorbulnak, vagy éppen nem érvényesülnek, nem mentesíti az államot ilyen irányú kötelezettsége alól.

A másik út, mely nyitva állt volna a magyar jogalkotás és igazságszolgáltatás előtt, az Európai emberi jogi egyezményből fakadó kötelezettség érvényesítése során történő visszaható hatályú felelősségre vonás. Az Alkotmánybíróság ezt az utat 11/1992. (III. 5.) AB határozatával lezárta, és az 53/1993. (X. 13.) AB határozattal a jogalkotót és jogalkalmazót egyaránt a nemzetközi humanitárius és büntetőjog érvényesítése felé terelte.

A kérdéses anyagi jog azonban nem kiforrott, talán éppen a büntethetőséget kizáró okok tekintetében a legképlékenyebb. Ezért a magyar jogalkalmazó bármilyen döntést is hoz, nemzetközi érvényű precedenset fog alkotni, mely részben meghatározza majd, hogy a jövő embertelen cselekményeinek megítélése milyen jog alapján történik.

JEGYZETEK

1. A Fundamentum e számának Dokumentum és Kommentár rovatában teljes terjedelmében közöljük a Bfv.X.713/1999/3. számú legfelsőbb bírósági végzést, a Bfv.X.207/1999/5. sz., illetve Bfv.X.787/1999/3. sz. ügyekben született döntések lényegét pedig az előbbi döntés végén ismertetjük.
2. Lásd például Györgyi K.: *A visszaható hatályú szabályozás lehetőségei a büntetőjogban* In: Erdei Á. (szerk.): *Tények és kilátások. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1995. 123-137. o.*
3. Bfv.X.713/1999/3. sz.
4. Bfv.X.787/1999/3. sz.
5. Bfv.X.713/1999/3. sz.
6. „77. § Nem számítható be a cselekmény, ha elkövetője, ellenállhatatlan erő, vagy oly fenyegetés által kényszerített arra, amely saját, vagy valamelyik hozzátartozójának életét vagy testi épségét közvetlenül veszélyeztetete, amennyiben a veszély másképpen nem volt elhárítható.”
7. „26. § (1) Nem büntethető, aki a cselekményt olyan kényszer vagy fenyegetés hatása alatt követi el, amely miatt képtelen az akaratának megfelelő magatartásra. (2) A büntetés korlátlanul enyhíthető, ha a kényszer vagy a fenyegetés az elkövetőt korlátozza az akaratának megfelelő magatartásban.”

8. Edvi Illés K.–Gyomai Zs. (szerk.): *Csemegi Károly Művei*. Franklin-Társulat, Budapest, 1904. 221. o.
9. Edvi Illés K.–Gyomai Zs. (szerk.) i. m. 222. o.
10. Edvi Illés K.–Gyomai Zs. (szerk.) i. m. 223. o.
11. Edvi Illés K.–Gyomai Zs. (szerk.) i. m. 223. o.
12. Angyal P. és Isaák Gy.: *Büntető Törvénykönyve*. 4. kiadás, Grill Károly Könyvkiadó Vállalata, Budapest, 1941. 61. o. Idézi a K.844/1937. J.H. XI.462.
13. Angyal és Isaák i. m. 61-61. o. Idézi a K. 4095/1930. G. XXIV. 331.
14. Angyal P.: *A magyar büntetőjog tankönyve*. 6. kiadás, Budapest, 368. o.; Finkey F.: *A magyar büntetőjog tankönyve*. Budapest, 128. o.; Bursics Z.: *A magyar anyagi büntetőjog vázlat*. Grill Károly Könyvkiadó Vállalata, Budapest, 1936. 155-156. o.
15. 1948. évi LXII. törvény
16. Kádár M.: *Magyar büntetőjog. Általános rész*. Tankönyvkiadó, Budapest, 1955. 174. o.
17. Kádár M. i. m. 137. o.
18. Kádár M. i. m. 194. o.; B.H.Ö. 126.
19. Kreß, C.: *Zur Methode der Rechtsfindung im Allgemeinen Teil des Völkerstrafrechts*, 111 ZStW (1999), 597. o.
20. The Prosecutor v. Drazen Erdemovic, Case No. IT-96-22-T, Sentencing Judgement of 29 November 1996. Kreß i. m. 597. o.
21. Kreß i. m. 597. o.
22. 111 International Law Reports (1998) 298.
23. Kreß i. m. 601. o.
24. Kreß felhívja a figyelmet, hogy az 'általános rész' kifejezés az angol–amerikai jogban nem teljességgel elfogadott, így például A Nemzetközi Büntetőbíróság Statútuma (Rome Statute of the International Criminal Court of 17 July 1998) 3. Fejezete a 'Büntetőjog Általános Elvei' címet viseli. Kreß i. m. 599. o.
25. NBBS 21. cikk 1. (b). A Hágai Nemzetközi Bíróság statútumának 38. Cikk 1. bekezdése a nemzetközi szerződéseket, nemzetközi szokásjogot, valamint a kultúr-államok által elismert általános jogelveket.
26. Kreß i. m. 599. o.
27. The Prosecutor v. Drazen Erdemovic, Case No. IT-96-22-T, Appeal Judgement of 7th October 1997, Külön és ellenzavazatok, 11 *et seq.*
28. III. fejezet 31. cikk (4)
29. u.o..
30. Kreß i. m. 602. o.
31. 41 American Journal of International Law (1947) 384. o.
32. Kreß i. m. 605. o.
33. Resolution no. 95, 11 Dec. 1946. Adopted unanimously.
34. Kreß i. m. 606. o. Általánosan elfogadott nézet, miszerint az ENSZ Közgyűlés határozatai nem kötelezőek, ugyanakkor, ha a nemzetközi jog általános elveit érintik, a többségi szavazat jelzi a kormányok véleményét és így a szokásjog konszolidációjának hatásos eszköze. Brownlie többek között éppen az említett határozatot hozza példának.
- Brownlie, I.: *Principles of Public International Law*, Oxford, Oxford University Press., 5. kiadás, 14. o.
35. 1954. évi 32. törvényerejű rendelet a háború áldozatainak védelmére vonatkozóan Genfben, az 1949. évi augusztus hó 12. napján kelt nemzetközi egyezményeknek a Magyar Népköztársaságban való törvényerejéről. E nemzetközi egyezmények a Magyar Népköztársaságra nézve az 1955. évi február hó 3. napján léptek hatályba.
36. Gasser, H.-P.: *International Humanitarian Law. An Introduction*. Haupt: Henry Dunant Institute, The International Red Cross and Red Crescent Movement, 1993. 67. o.
37. Kalshoven, F.: *Constraints on the Waging of War 2*. kiadás, Geneva: International Red Cross Committee, 1991. 59. o.
38. Kalshoven i. m.
39. International Court of Justice, Judgement of 27 June 1986 (merits), para. 218.
40. Gasser i. m. 68. o.
41. Gasser i. m. 69. o.
42. Gasser i. m. 70-71. o. Veuthey négy kategóriáját különbözteti meg a fegyveres összeütközésnek, egyetértve a fent kifejtettekkel. Veuthey, M.: *Non-International Armed Conflict and Guerilla Warfare*. 417-438. o. In: Bassiouni, M. C. (szerk.): *International Criminal Law*. 2. kiadás, Transnational Publishers Inc., New York, Ardsley, 1999. I, kötet 423. o.
43. Schindler, D. *The Different Types of Armed Conflicts According to the Geneva Conventions and Protocols*, 163 II *Recueil des Cours* (1979) 117-163.; Schindler, D.: *International Humanitarian Law and Internationalized Internal Armed Conflicts*, *International Review of the Red Cross* (1982) 255. o.
44. Pictet, J. (szerk.): *Commentary on the Geneva Conventions* (1952), IV. Convention, Article 3, 35-36 o. A lázadók státusával foglalkozik Cassese, A.: *The Status of Rebels Under the 1977 Geneva Protocol on Non-international Armed Conflicts*, *International and Comparative Law Quarterly* 30 (1981) 416-439. o.
45. Gasser i. m. 77. o.
46. Veuthey i. m. 424. o.
47. Veuthey i. m. 424. o.
48. Decision of 2 October 1995 in Case No. IT-94-I-AR72, 35 *ILM* (1996) 32, para. 70.
49. Ld. 34. lábjegyzet.
50. Greenwood, C.: *International Humanitarian Law and the Tadic Case*, 7 *European Journal of International Law* (1996) 265-283. o.
51. Kussbach, E.: *The International Humanitarian Fact-finding Commission* 43 *ICLQ* (1994) 174, 177. o.
52. Greenwood i. m. 279. o.
53. Greenwood i. m. 279. o.
54. UN. Doc. S/1995/134, para. 12.
55. Meron, T.: *International Criminalization of Internal Atrocities* 89 *AJIL* (1995) 554. o.

56. Lásd pl. Shabas, W. A.: *Pervers Effects of the Nulla Poena Principle: National Practice and the ad hoc Tribunals*, Kézirat, 1999.
57. 1971. évi 1. tvr.
58. Aleinikoff, T.A.: *Constitutional Law in the Age of Balancing*, 96 Yale Law Journal (1987) 943-1005. o. Vö. pl. 23/1990. (X. 31.) AB határozat, amely szerint abszolút jogok esetén nem lehetséges a mérlegelés, és a 30/1992. (V. 26.) AB határozat, mely nem abszolút jogok esetén éppen a mérlegelést követeli meg.
59. Például német alaptörvény 19. cikk; Polgári és politikai jogok nemzetközi egyezségokmánya 4. cikk; Amerikai emberi jogok egyezménye 27. cikk.
60. Magyar Köztársaság Alkotmánya 8. § (4)
61. 1993. évi XXXI. törvény.
62. Az emberölés büntetőjogban betöltött speciális szerepéről ír Fletcher (1978), 341-357. o. Az Egyesült Államok alkotmánya nem tekinti az élethez való jogot olyan alapvetőnek, amely kizárná annak limitálását minden esetben. Ld. Furman v. Georgia, 408 U.S. 238 (1972); Gregg v. Georgia, 428 U.S. 153. Úgyanakkor vannak arra utaló döntések, hogy az élethez való jogot mégiscsak alapvető jognak tekinti az amerikai jogrendszer is. Ld. Tennessee v. Gardner, 471 U.S. 1 (1985).
63. Harris, D. J.-O'Boyle, M.-Warbrick, C.: *Law of the European Convention on Human Rights* Butterworths, London, Dublin, Edinburgh, 1995. 19. o. Villiger, M. E.: *Handbuch der Europäischen Menschenrechtskonvention. (EMRK)* Schulthess Polygraphischer Verlag, Zürich, 1993. 102-104. o.
64. Feldman, D.: *Civil Liberties and Human Rights in England and Wales*. Clarendon Press, Oxford; Oxford University Press, New York, 1993., 96-97. o.
65. X és Y kontra Hollandia. (1985) A no. 91.
66. Harris i. m. 21. o.; Villiger i. m. 104. o. A Drittwirkung problémájáról lásd továbbá a Fundamentum 1998/4. számának Dokumentum és Kommentár c. rovatában közölt írásokat.
67. X és Y kontra Hollandia. (1985) A no. 91., para 27.
68. S.W. és C.R. kontra Egyesült Királyság. (1995) A no. 335-B and C.
69. Gellér B.: *Legality on Trial*. Cambridge: PhD disszertáció, 1999. kézirat.
70. (1992) 1 A. C. 599.
71. S. W. és C. R. kontra Egyesült Királyság. (1995) A no. 335-B és C, para. 36, para. 34.
72. C. R. kontra Egyesült Királyság, Com. Report, Concurring Opinion of Mrs. J. Liddy, para. 8, 21 E.H.R.R. 368, 394.
73. S. W. kontra Egyesült Királyság, Com. Report, Concurring Opinion of Mrs. J. Liddy, para. 9, 21 E.H.R.R. 368, 379.
74. S.W. és C. R. kontra Egyesült Királyság (1995) A no. 335-B and C, para. 44 and para. 42.
75. Lewisch, P.: *Verfassung und Strafrecht. Verfassungsrechtliche Schranken der Strafgesetzgebung*. Universitätsverlag, Wien, 1993. 1. o.
76. Vö. pl. Welch kontra Egyesült Királyság. (1995) A no. 307-A; Jamil kontra Franciaország. (1995) A no. 317-B; Vö. Gellér, J.B.: A „büntetés” fogalma az emberi jogok és alapvető szabadságok védelméről szóló egyezmény 7. cikkének 1. bekezdésében. In: Magyar Jog 1997/44. szám 105. o.
77. X. kontra Belgium, No. 2758/66, Yearbook XII, 1969, 174. Vö. No. 7154/75, Dec. 12.7.78, D.R. 14, p. 31; No. 9348/81, Dec. 1983, D.R. 32, p. 190; No. 167346/90, Dec. 2.9.91, D.R. 72, p. 236., Harris i. m. 37-44. o.
78. McCann és mások kontra Egyesült Királyság. (1995) A no. 324.
79. McCann és mások kontra Egyesült Királyság, No. 18984/91, Comm. Report of 4 March 1994, para. 193.
80. Osman kontra Egyesült Királyság. (1998), (1999) Crim.L.R. 82. o.
81. *Dienstvorschrift für den Dients der Grenzposten* DV III/2 vom 12.9.1958; *Befehl des Ministers des Innern* Nr. 39/60 i.d.F. vom 28.6.1960, 26.8.1961 und 19.3.1962.
82. Pl. BGHSt 39, 1, NJW 1993, 141; BGHSt 39, 168, NJW 1993, 1932; BGHSt 39, 199, NJW 1993, 1938; BGHSt 39, 353, NJW 1994, 267; BGHSt 40, 48 NJW 1994, 2237; BGHSt 40, 113, NJW 1994, 2240; BGHSt 40, 218, NJW 1994, 2703; BGHSt 40, 241, NJW 1994, 2708; NJW 1995, 1437; NJW 1995, 2728; NJW 1995, 2732.
83. NJW 1995, 2728, BGH, Urt. v. 20.3. 1995 – 5 StR 111/94 (LG Berlin).
84. Lásd 57. lábjegyzet 2728. o.
85. NDK Alkotmány 10. cikk III.
86. BGBl I, 392.
87. NJW 1995, 2728, BGH, Urt. v. 20.3. 1995 – 5 StR 111/94 (LG Berlin), 2729. o.
88. Radbruch, G.: *Gesetzliches Unrecht und übergesetzliches Recht*, SJZ (1956) 105. Vö. *Rechtswörterbuch*, Creifelds, Verlag C. H. Beck, München, 1994. Kaufmann, A.: *Die Radbruchsche Formel vom gesetzlichen Unrecht und vom übergesetzlichen Recht in der Diskussion um das im Namen der DDR begangene Unrecht*. 48 Neue Juristische Wochenschrift (1995) 81-86. o.
89. BGHSt 39, 1ff, NJW 1993, 141; BGHSt 39, 168ff, NJW 1993, 1932; BGHSt 40, 218, NJW 1994, 2703. o.
90. BVerfGE 95, 96 (140).